

İNSAN BİLİMLERİNDE *BILDUNG* KAVRAMININ YERİ

Deniz SOYSAL*

ÖZET

İnsan bilimleri ve bu bilimlerin çalışmalarının nasıl meşrulaştırılacağı ve karşılaştığı epistemolojik sorunların üstesinden nasıl gelineceği sorularına yanıt verebilmek için başvurulması gereken en önemli kavramlardan biri, Gadamer tarafından, Bildung olarak sunulur. Bu kavram, takt ve estetiğin insan bilimleri ile ilişkisi bağlamında ve yöntem düşüncesinin karşısında bize bir başlangıç noktası olarak sunulur.

Anahtar Kelimeler: Gadamer, İnsan Bilimleri, Bildung, takt.

* * *

İnsan bilimlerinin temellerini araştırırken öncelikle incelememiz gereken kavram, Hans-Georg Gadamer'e göre, hümanist geleneğin geliştirdiği, ancak öncesinde ortaçağ teolojisinin de kullandığı *Bildung* kavramıdır. *Bildung* dilimize "kültür, eğitim ya da kendini yetiştirme" olarak çevrilse de, anlaşılması için çok daha geniş bir açıklamayı gerektirir. Kavramın kökü *Bild*, yani "imaj" ya da "imge"dir. Sonundaki *-ung* eki ise, "bir eylem, bir süreç ya da bir olay" ya da "bunların bir sonucu"nun söz konusu olduğunu gösteriyor.¹ Dolayısıyla *Bildung* yalnızca bir sözcük olarak ele alındığında iki anlama gelebilir; birincisi "birisinin ya da bir şeyin bir imge haline sokulma eylemi, süreci ya da olayı" ve ikincisi "bir eylem, süreç ya da olay sonucu olarak ortaya çıkan imgenin" kendisi.² Ortaçağ teolojisinde kavram kendini oldukça net bir biçimde ortaya koyar: Tanrı insanı kendi imgesine göre yaratmıştır, ancak insan Tanrı ile eş olmadığı için bu imge insanın içinde yalnızca gizil bir güç olarak bulunur; insanın onu ortaya çıkarması, eğitmesi ve geliştirmesi gerekir.³ Kavram Hümanizm tarafından kullanılmaya başlandığında bu dinsel bağlamından çıkarılmış ve daha toplumsal, psikolojik ve sanatsal bir bağlam içine yerleştirilmiştir. Bu kavramı 17. yüzyılın en önemli kavramı olarak ele alan Gadamer, insan bilimlerinin 19. yüzyılda bu kavramın sağladığı atmosfer içerisinde şekillendiğini

□ Araş. Gör., ODTÜ Felsefe Bölümü.

¹ Swen Erik Nordenbo, "*Bildung* and the Thinking of *Bildung*". *Educating Humanity: Bildung in Postmodernity* içinde, der. Lars Lovlie, Klaus Peter Mortensen, ve Sven Erik Nordenbo (Cornwall: Blackwell, 2003), s. 25.

² Nordenbo, "*Bildung* and the Thinking of *Bildung*" s. 25.

³ Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method* (London: Continuum Publishing Group, 2004), s. 10.

iddia eder. Ancak kavram zamanla yöntem düşüncesine yenilmiş ve bu yenilgi insan bilimlerinin *Bildung* kavramı sayesinde estetik ile kurduğu derin bağların kopmasına neden olmuştur. Gadamer'e göre *Bildung* kavramının insan bilimlerindeki kurucu yeri unutulmuştur, bu bilimlerdeki epistemolojik sorunların ortaya çıkmasının nedenlerinden biri de budur. Çünkü *Bildung* kavramı insan bilimlerinde elde edilen bilgi türünü temellendirebilmemiz için gerekli kavramlardan biridir. *Bildung*'un genellikle eğitim ya da kültür ile eşanlamlı olduğu düşünülür; ancak Gadamer buna karşı çıkar ve kültür ile *Bildung* arasındaki farkı Wilhelm von Humboldt'tan şöyle bir alıntı yaparak anlatmaya çabalar: "...dilimizde *Bildung* dediğimiz zaman [kültürden] daha yüksek ve daha içsel bir şeyi, yani bilgiden ve tam bir düşünsel ve ahlaki çabadan anlayışa ve kişiliğe doğru ahenkle akan bir us halini kastediyoruz."⁴ Bu akış halindeki us, edinilmiş bir kültürün, eğitimin ve kendini yetiştirmenin bir yansıması ya da ürünüdür. Bu süreç yalnızca "kültürlü olmak" ile açıklanamaz, çünkü söz konusu olan bir kişilik ya da karakter eğitimi ve kişisel gelişimdir. *Bildung* artık dinsel bağlamda kullanılmadığına göre, bu artık içimizdeki Tanrı imgesini ortaya çıkarmaya yönelik bir gelişim olamaz. Humanist anlamda *Bildung*'un hedeflediği nitelikleri "kendine sahip olma, kendine hakim olma, [ve] bir tür özerklik" ile özetleyebiliriz.⁵ Bu hedef hiç de günümüz eğitiminin hedefi olan, testlerle ve benzeri sınavlarla ölçülmeye çalışılan bilgi birikimi değildir. Bilgi birikimi insan kişiliğine hiçbir etki yapmaksızın da elde edilebilir bir hedeftir. Halbuki *Bildung*'un hedeflediği niteliklere ancak bir yabancılaşma sonucunda ulaşılabilir. Kendine sahip ve hakim olma, özerk olma gibi niteliklere ulaşmanın neden bir tür yabancılaşmayı kaçınılmaz hale getirdiğini anlamak içinse Hegel'e dönmemiz gerekir. *Bildung* kavramı Hegel'in felsefe dizgesinde önemli bir rol oynar. Hegel'de insanın düşünsel ve ussal yanına verilen önemi görürüz. Ussallık insanı doğal ve dolaylımsız olandan, yani çıplak duyu algılarının sunduğu dünyadan sürekli uzaklaştırır ve Hegel felsefesinde insanın bu uzaklaşma anından itibaren insan olma niteliğini kazandığı kabul edilir. Ancak bu kopma anının ne öncesinde ne de sonrasında insanın bir eğitmeni olmamıştır. İnsan kendi kendine şekil vermek, öğretmenlik yapmak ve kendi kendini yetiştirmek zorunda kalmıştır. İşte bu *Bildung* sürecidir, ancak yüz yıllar geçtikçe artık insan bu kendini yetiştirme sürecinde yardım alabileceği ya da zorunlu olarak yardım aldığı ve

⁴ Wilhelm von Humbolt. *Gessammelte Schriften*. Akademie ed., VII, part 1, 30. Aktaran Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method* (London: Continuum Publishing Group, 2004), s. 9.

⁵ Paul Standish, "Preface" to *Educating Humanity: Bildung in Postmodernity*, der. Lars Lovlie, Klaus Peter Mortensen, ve Sven Erik Nordenbo (Cornwall: Blackwell, 2003), s. vii.

yaşamı boyunca ancak küçük bir parçasıyla tanışabileceği devasa bir geleneğin parçası olmuştur. Bu temelde Hegelci terimlerle *Bildung*'u bireyin evrensel olan ile ilişki kurabilme ya da kendi tikelliğinden sıyrılabilme yeteneğini sürekli olarak geliştirme çabası olarak tanımlayabiliriz. Hegel'in pratik *Bildung* olarak bahsettiği şey kendini emekte, çalışmada, işte ortaya koyar. Gadamer Hegel'in bu vurgusunu "bir 'kapasite,' bir beceri edinerek insan kendisini hisseder" diyerek açıklar.⁶ Pratik *Bildung* "istek, kişisel ihtiyaç ve özel çıkarlarımızdan" kendimizi kopararak evrensel olanın peşinden gitmektir. İşini gerçekten iyi yapan herkesin pratik *Bildung*'a sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁷ Hegel'de insan *Bildung* sayesinde kendini tümele ya da evrensel olana yükseltebilir, bu anlamıyla *Bildung* pratik bir "görev" olarak karşımıza çıkar.⁸ Bu öyle bir görevdir ki ancak tikelliğimizden ödün vererek ve yaptığımız işe kendimizi tamamen teslim ederek ve yaptığımız iş ile aynı anda kendimizi de şekillendirerek başarılabilir. Kuramsal *Bildung*'a ise insan bildiklerinin ve doğrudan deneyimlerinin ötesinde olana, yabancı olana, ötekine yönelerek ve sonrasında tüm elde ettikleriyle "kendisine geri dönerek" ulaşabilir.⁹ Burada dikkat edilmesi gereken nokta tarihsellik vurgusu ya da başka bir deyişle kendinden farklı olana kendini bulma düşüncesidir. İnsan bilimlerinde nesnellik adı altında sunulan bilimsel bilgi, aslında *Bildung* kavramının insan bilimlerinde yeterince geliştirilmeden terk edilmiş olmasının bir ürünüdür ve bu nedenle de yönetime dayalı bilim anlayışı insan bilimlerinde ortaya çıkan epistemolojik sorunlara yanıt veremez. Çünkü ne nesnellik ne de yöntem düşüncesi, bir bilim insanı olarak toplumla, yabancı olanla nasıl bir ilişki kuracağımıza dair bize bir ipucu vermediği gibi, bu ilişkiyi özne-nesne ilişkisine indirgeyerek gerçek bir ilişki, insanın insanla ilişkisi olmaktan çıkarır. Ancak Gadamer'e göre Hegel'in usun evrensel olana yükselebileme yeteneği olarak sunduğu *Bildung* kavramı bize doğru bir çıkış noktası sağlamasına rağmen insan bilimleri için yetersiz kalır.

İnsan bilimlerini bilim yapan şey "öğrenilemez ve taklit edilemez bir takt" (*tact*) ya da bir durumu tüm incelikleriyle değerlendirme ve ona göre davranma yeteneğidir.¹⁰ Günlük yaşamda taktı "nerede neyi yapacağını ya da neyi söyleyeceğini bilmek" olarak tanımlayabiliriz. Gadamer insan bilimlerine uygulayarak, taktı şöyle tanımlar: "Takt'tan genel ilkelerden çıkarılan bilgilerin yetersiz kaldığı durumlara ve bu durumlarda nasıl davranılacağına dair özel bir duyarlık

⁶ Gadamer, *Truth and Method*, s. 11.

⁷ A.g.y., s. 12.

⁸ A.g.y., s. 11.

⁹ A.g.y., s. 13.

¹⁰ A.g.y., s. 13.

ve hassasiyeti anlıyoruz.”¹¹ Yani insan bilimleri genel ilkeler, genel geçer yasalar, evrensel doğrular ve benzerlerinin olmadığı bir alanın bilimidir, çünkü toplumsal hayatta, insan dünyasında bunlar yoktur. O zaman insan bilimleri bize ne verebilir sorusuyla karşılaşırız. Aydınlanma çağından sonra artık ilkelerin, yasaların, değişmez doğruların varlığında bilgiden bahsetmek fazladan bir meşrulaştırma sürecini gerektirmez. Henüz keşfedilmemiş yasa ve ilkeleri araştırmanın bir bilgi arayışı olduğu da pratik anlamda kabul edilmiştir. Bunların olmadığı bir alanda bilginin nasıl elde edileceği ise hala devam eden ve son yüz yıl içerisinde hararetlenmiş bir tartışma konusudur. İşte takt burada kritik bir rol oynar, çünkü taktın tanımı yalnızca genel ilkelerin var olmadığı durumları değil, varolan genel ilkelerin verileri değerlendirmekte yetersiz kaldığı durumları da içerir. Eğer bilim insanını insan bilimleri bağlamında gerçekliği doğru bir biçimde yeniden üreten ve sunan kişi olarak tanımlarsak, taktı da bir durumu onu en doğru şekilde yeniden üretilip sunabilecek kadar iyi anlayabilme yetisi, yeteneği ya da özelliği olarak tanımlayabiliriz.

Bu durumu daha iyi anlayabilmek için Hermann von Helmholtz’un insan bilimlerini doğa bilimlerinden nasıl ayırdığına bakmamız yararlı olacaktır. Helmholtz doğa bilimlerinin üstüne kurulduğu yöntemi “mantıksal tümevarım” [logical induction] olarak adlandırır. Bu yöntemde mantıksal çıkarım yoluyla “evrensel olarak geçerli yasalar”ın kurulması amaçlanmaktadır. İnsan bilimlerinde (daha doğrusu Helmholtz’un ve tüm Alman geleneğinde kullanıldığı ismiyle *Geisteswissenschaften*’de, yani “tin bilimleri”nde) geçerli olan yöntemse, Helmholtz’a göre, “estetik tümevarım”dır [aesthetic induction].¹² Estetik tümevarım bilim insanının, insana dair fenomenler arasında bir bütünlük oluşturan anlamlı bağlantılar kurma sürecini anlatır. İnsan ve toplum ile ilgili evrensel olarak geçerli yasalar bulunmadığından, bu bağlantıları kurma işi, insan bilimcinin çalışmasına, yeteneğine, aldığı eğitime, kendisini ne yönde nasıl yetiştirdiğine ve benzerlerine bağlıdır. Örneğin, Freud’un elinde daha öncekinden ya da çağının bilim adamlarının sahip olduğundan daha fazla veri yoktu, ancak elindeki verileri öyle bir bütünlük içinde birbirleri ile ilişkilendirmişti ki, psikoloji için bir dönüm noktası oldu. İşte sanatsal tümevarım, bilim adamının sahip olduğu verileri aralarında anlamlı bağlantılar kurarak bir bilimsel bütünlük içinde değerlendirme yapma sürecidir. Bu süreç sanatsaldır, çünkü genel geçer yasalara değil, bilim adamının yorumlama ve değerlendirme

¹¹ A.g.y., s. 14.

¹² Hermann von Helmholtz, *Science and Culture: Popular and Philosophical Essays*, der. David Cahan (Chicago: The University of Chicago Press, 1995) s. 84-85. Metindeki tüm çeviriler benimdir.

yeteneğine dayanır. Helmholtz sanatsal tümevarımı bulabileceğimiz en göze çarpan örneğin yüksek kalitede sanat eserleri olduğunu söyler. Çünkü, der Helmholtz, böyle sanat eserlerinde sanatçının nasıl en ince ayrıntılardan yola çıkarak insana ya da topluma dair doğrulara ulaştığını görmek bizi şaşırtır. Burada önemli olan nokta genel geçer yasaların yokluğunda nasıl bilgi elde edeceğimiz sorusuna Gadamer'in önerdiği yanıtıdır. Gadamer Hümanist geleneğe ve bu geleneğin öne çıkardığı *Bildung* kavramına başvurarak şu iddiasını güçlendirmeye çalışır: günümüzde bilimsel bilgi üretimi bu sürecin yalnızca bir aracı olan yöntem düşüncesi ile neredeyse özdeşleştirilmiştir. Artık bir sonuca kabul edilmiş yöntemlere başvurmadan ulaşıldıysa o sonuç bilimsel olarak kabul edilmemektedir. Bir dereceye kadar, doğa bilimleri için, bu yöntem ısrarının bilgi edinme sürecini olumsuz etkilemediğini söyleyebiliriz. Ancak insan bilimlerinde, bilim insanından, mantıksal tümevarım, nicel ya da istatistiksel kesinlik ve yöntem bağıllık gibi kriterler beklenmektedir. Bunlar bilim adamına yardımcı olacak araçlar olmaktan çıkarılıp olmazsa olmaz koşullar haline gelmiştir. İnsan bilimleri nicel verilerden yararlanabilir, hatta nicel verileri temel alabilir, ancak oluşturduğu bütünlük ve veriler arasında kurulan bağlantılar açısından her zaman niteldir. *Bildung* kavramı, içerdiği karakter eğitimi ve kişisel gelişim vurguları ile bizim için bir anahtar işlevi görür. *Bildung*, tüketilecek bir meta üretmeyen marjinalleştirildiği günümüz ideolojisinin karşısında hem insan hem de bilim insanları olarak ayakta kalabilmemize yardım edebilecek yegane kavramlardan biridir. Kişinin öğrendikleri ile kendine dönerek kendine şekil vermesi, yani öğrendikleriyle kendini değiştirmesi gerekir; çünkü insan bilimleri kendini değiştirme yeteneği ve cesareti olmayan bilim insanlarına değil, değişime, dönüşüme ve gelişime açık; anlama, öğrenme ve bilgi edinme için zorunlu olan yabancılaşmadan korkmayan, çalışmalarını bir bilim insanı sorumluluğuyla ve bir sanatçı duyarlılığıyla sürdüren bilim insanlarına ihtiyaç duyar. İnsan bilimlerinde bu anlayış yani *Bildung* ortamı yerleşip, yayılıp meyvelerini vermedikçe, insan bilimlerini bilim yapan şeyin ne olduğu sorusu da cevapsız kalacaktır ve insan bilimleri de doğa bilimlerinin etkilerinden çekiştiren bir yetim olmaya devam edecektir.

* * *

(The Place of *Bildung* in Human Sciences)

ABSTRACT

To reply the questions of how to legitimize human sciences and their studies and how to deal with the epistemological problems that these sciences confront, Bildung is presented by Gadamer as one of the most important concepts. Within the context of tact's and aesthetics' relation with these sciences and against the idea of method, Bildung is presented for us as a starting point.

Key Words: Gadamer, Human Sciences, Bildung, tact.

Kaynakça

- Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method* (London: Continuum Publishing Group, 2004)
- Helmholtz, Hermann von. *Science and Culture: Popular and Philosophical Essays*, ed. David Cahan (Chicago: The University of Chicago Press, 1995).
- Standish, Paul. "Preface" to *Educating Humanity: Bildung in Postmodernity*, der. Lars Lovlie, Klaus Peter Mortensen, ve Sven Erik Nordenbo (Cornwall: Blackwell, 2003).
- Nordenbo, Swen Erik. "Bildung and the Thinking of Bildung". *Educating Humanity: Bildung in Postmodernity* içinde, der. Lars Lovlie, Klaus Peter Mortensen, ve Sven Erik Nordenbo (Cornwall: Blackwell, 2003)